

І.С. Монолатій

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ГАЛИЦЬКО-БУКОВИНСЬКІ СЮЖЕТИ В ІСТОРІЇ ВІРМЕНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ: СПРОБА (РЕ)КОНСТРУКЦІЇ

Поліетнічна структура населення західноукраїнських земель, специфіка кількісного і якісного складу та становища етнонаціональних спільнот зумовили наявність соціокультурного й етнокультурного вимірів, функціональність дихотомії «свій» – «чужий». Західноукраїнські землі виступали просторовою ареною політичних вимог етноконфесійних спільнот, які були наслідком потужного колонізаційного іноетнічного натиску впродовж Середніх віків та Модерної доби в умовах бездержавності автохтонного українського населення. Витоки формування поліетнічності західноукраїнських земель сягають ще часів середньовіччя, коли на них були спрямовані міграційні хвилі (добровільні і політичні). Як зауважує Н. Яковенко, багатомовне і багатоетнічне галицьке місто стало «полем дослівно щоденних контактів різних культурних світів»¹⁶.

Масове переселення вірмен до Галичини припадає на середину XIII ст., коли у 1239 р. татарські орди під керівництвом хана Альп Аслана зруйнували столицю вірменської держави Ані. Після цих подій численні втікачі рушили на нові території, будуючи підвалини для вірменської діаспори західноукраїнських земель у Львові та інших галицьких містах¹⁷. Наприклад, основним заняттям львівських вірмен була торгівля зі східними краями – найприбутковіша діяльність у транзитному Львові – «східних брамах» Польського королівства¹⁸. Такі міграційні хвилі за певних обставин були, по-перше, добровільними – пошуком пристановища екстериторіальних євреїв (із країн Західної Європи та Піренейського півострова) чи трудовою еміграцією німців, по-друге, політичними – як у випадку повної втрати незалежності Вірменською державою у 1319–1375 рр. та захоплення турками в 1475 р. Криму, коли значні групи вірмен переселилися в Галичину.

Відтак період середини XIII–XIV ст. вважається *першою* хвилею еміграції вірмен на галицькі землі. Перші втікачі ділилися на дві частини – на шляхту і лицарство, що шукали сховку і наймалися на військову службу до руських князів. Друга частина – купці, які розпочали будівництво своїх крамниць у державах на північ від Чорного моря. З роками ця друга група втікачів-купців почала домінувати. Вірменська традиція згадує про освячення у 1098 р. церков Пресвятої Богородиці і Св. Григорія Святителя у місцевості Ілов-Львів. За свідченням П. Вітковського, вірмени у Львові з'явилися набагато раніше першої писемної згадки про це місто. Деякі дослідники датують поселення вірмен під Високим замком серединою XII ст. Кажуть, що напис на могильному камені одного зі знищених вірменських цвинтарів свідчить, що вірмен хоронили тут 1277 р., тобто через сім років після того,

¹⁶ Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Вид. третє, переробл. та розширене / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2006. – С. 124.

¹⁷ Макаруч С.А. Етносоціальне розвитие и національные отношения на западноукраинских землях в период империализма. / С.А. Макаруч. – Львов: Вища школа, 1983. – С. 42.

¹⁸ Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини) / Мирон Капраль. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2003. – С. 72–73.

як король Данило переніс до Львова столицю своєї держави. Хроніки свідчать й про те, що вірмени служили у військових дружинах Данила Галицького і Лева Даниловича¹⁹.

Працьовиті й миролюбні, вірмени швидко пристосовувалися до чужинецьких звичаїв, налагоджуючи дружбу з усіма сусідами, тому їх чисельність швидко зростала. Однак і на нових місцях поселень вірмени у своєму внутрішньому житті керувалися власними давніми законами, які привозили із собою у вигляді манускриптів. Завдяки відсутності етнічних і релігійних переслідувань та можливості розвитку вірмени перетворилися з купців на заможних міщан. Галицькі вірмени в південному та східному напрямках безпосередньо торгували в Криму, Константинополі, Малій Азії, Вірменії та на півночі Персії. У XIV ст. Львів поряд із Венецією і Амстердамом стає однією з трьох найбільших вірменських колоній у Європі. На Сході континенту львівська вірменська громада була найчисленнішою, і саме тому 1364 р. Львів став центром Вірмено-Григоріанського єпископства.

Друга хвиля еміграції вірмен до Галичини розпочалася наприкінці XIV ст., після повної втрати незалежності вірменською державою у 1319–1375 рр. та захоплення турками в 1475 р. Криму. В цей час значні групи вірмен переселилися в Галичину і створили свої громади в містах Тисмениці, Снятині, Станиславові, Бродах, Жовкві, Золочеві. Займалися вони переважно торгівлею східним крамом, ремеслом, імпортом та виробництвом дорогих килимів, шпалер, були перекладачами та послами, частина провадила сільське господарство і тваринництво, а згодом вірмени дедалі частіше ставали економами, радниками. Більшість вірмен мешкала у Львові та Кам'янці на Поділлі, а менші групи проживали в Тисмениці, Бродах, Бережанах, Лисцях, Станиславові чи Кутах.

Від польських королів галицькі вірмени отримали право на власний суд і самоврядування. Тому вони спричинилися і до орієнтації місцевої культури та формування у польської шляхти відповідного естетичного почуття. Відбулось це завдяки імпорту зі Сходу прекрасних килимів, клейнодів, виробів зі шкіри, наметів, зброї, упряжі для коней, що служили також і взірцями для місцевих ремісників і умільців. З часом за різні заслуги перед Польською державою (участь у війнах, позики для короля) багато вірмен було нобілітовано. Їхні герби були екзотично-орієнтальними, часто в геральдичному полі розміщені були арка, якір та слон. Щоб допомагати один одному в чужому для себе середовищі, вірмени організовували власні братства, які мали на меті, крім моральної та матеріальної підтримки співвітчизників, також організацію ремісницького виробництва і торгових компаній²⁰.

Зауважмо, що вірмени як народ торговий мусили зважати на панівний етнос і панівну релігію тієї країни, куди їх занесла доля. Вже 1630 р. вірменський архієпископ Миколай Торосович оголосив про перехід львівських вірмен до унії з римо-католицькою церквою, що спричинило їхню полонізацію²¹.

Якщо на початку XVII століття у Львові мешкало понад 2000 вірмен, то до кінця XVIII ст. їх залишалося вдсятеро менше, а вже у XX ст. їх майже не було – залишилися лише поляки з полонізованими вірменськими прізвищами. Незважаючи на це, львівські вірмени поки що мали ще свої школи, бібліотеки, шпиталі. Вірменський історик і мандрівник Симеон Дпір Лехаці писав, що у вірменській дільниці у Львові велася потужна харитативна діяльність: у неділю тут не обідали без жебраків, чужоземцям надавали притулок, голодних годували, хворих лікували. Якщо зима була довгою і суворою, жебракам роздавали хутряні шапки, кожухи, чоботи²².

Вже після другої половини XVII ст. відбулася *третья* хвиля еміграції молдавських, румунських та кримських вірмен, які переселилися на галицькі землі. В Галичині вони створили громади в Кутах та Городенці, а частина з них поселилася у Львові, в якому на той час уже існувала вірменська громада зі своєю церквою, єпископом, судами та органами самоврядування.

Одночасно розпочався процес практично тотальної асиміляції вірмен, коли їхні права зрівняли з правами польського міщанства та коли їхня мова перестала звучати на щодень. У 1766 р. польський король Станіслав Август Понятовський підтвердив права вірменських громад, а згодом

¹⁹ Пшемислав Вітковскі. Зі слоном на гербі // <http://www.armenianlegacy.eu/ua/історичний-внесок/116-пшемислав-вітковскі-зі-слоном-на-гербі.html>

²⁰ Там само.

²¹ Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини) / Мирон Капраль. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2003. – С. 178–190.

²² Цит. за: Пшемислав Вітковскі. Зі слоном на гербі // <http://www.armenianlegacy.eu/ua/історичний-внесок/116-пшемислав-вітковскі-зі-слоном-на-гербі.html>

зрівняв вірмен у правах з польськими містянами. Фактично місцевих вірмен мирно, але послідовно полонізували. Єдиними групами, які надалі розмовляли вірменською, були ті, що з'явилися під час пізніших міграцій з Румунії.

Подібними були обставини формування вірменської діаспори Буковини, яку її представники найактивніше заселили в обширі XV–XVIII ст. Згодом, на початку XIX ст., найбільшими осередками вірменської громади краю, яка поволі, але невпинно полонізувалася, залишалися Сучава і Чернівці, до яких додавалися два осередки на галицько-буковинському пограниччі – в Кутах і Снятині. Останні були головним чином пов'язані з Буковиною²³. У 1880 р. в Галичині і на Буковині налічувалися 3872 вірмени, а вже через 30 років – у 1910 р. їх було 1392 в Галичині й 657 осіб на Буковині²⁴.

Дослідники національних громад західноукраїнських земель і зокрема історики Львова стверджують, що серед великих українських і польських міст XVI–XVIII ст. фактично тільки Львів став осередком (і центром) чотирьох етнічних громад – поляків, українців, вірмен та євреїв. Їхні повсякденні економічні, правові та культурні інтереси перетиналися, й на «стику» цього процесу формувалася багаж спільного досвіду й співпраці. Якщо двоє перших із цього етнічного квартету (поляки й українці) мали тривалі (хоча й нерівномірні) культурні взаємодії, зумовлені близькістю мов, то двоє останніх (вірмени та євреї) своїми мовами і культурами істотно відрізнялися від перших. І все ж таки «близькі» сусіди не могли стати цілком «своїми». Та саме євреї були «далекими і закритими» сусідами християнських громад. Влучним є висновок М. Капралю про те, що «поділеність та незгуртованість міської громади, котра фактично складалася з кількох національних спільнот з відмінними політичними та культурними інтенціями та суперечливими економічними інтересами, що призводили до різних форм взаємопоборювання, далася взнаки у наступному XIX ст.»²⁵ Саме тоді, на думку вченого, і виникли нові лінії розколу – вже між українською, польською та єврейською громадами.

Історична доля західноукраїнських земель щонайменше останніх трьох сторіч зумовила формування багатоетнічної та багатоконфесійної структури досліджуваного хронотопу. Низка етнічних меншин регіону разом з етнічною тубільною більшістю співіснувала поряд і в тісному взаємозв'язку з етнополітичними й етнокультурними надбаннями інших етносів краю. Ці взаємини розвивалися на колективному та індивідуальному рівнях, означуючи об'єктивні й суб'єктивні фактори, які визначали кореляти міжгрупових інтеракцій.

Західноукраїнські землі були штучно розмежовані і належали до різних за розміром та поліетнічних за характером адміністративних одиниць – Галичини і Буковини. Австрійський уряд приєднав до Галичини й частину польських етнічних земель із центром у Кракові. Така невідповідність адміністративної Галичини історичній, а також етнічній українській території стала причиною умовного поділу краю на західну (польську) та східну (українську) Галичину²⁶. А що історична Галичина була лише українським культурно-політичним краєм, з яким приєднані польські землі ніколи не становили жодної культурно-політичної цілісності, то лише Краків залишався історичним, політичним і духовним центром провінції. Натомість у Львові містилися провінційні органи управління – Галицьке намісництво на чолі з намісником, якого призначав імператор, та представницький орган – крайовий сейм. Територія провінції неодноразово змінювалася (з 1787 до 1849 р. до її складу на правах окремого округу входила Буковина, з 1795 до 1809 р. – Холмщина), стабілізувавшись лише після 1849 р., коли Буковина стала окремим коронним краєм.

Галицький коронний край обіймав територію 78,5 тис кв. км, що становило понад чверть площі всієї Цислейтанії. Його населення в 1900 р. сягало 7,3 млн., в 1910 р. – понад 8 млн., або 28% усього населення австрійської частини держави. Галичина була найбільшою провінцією Австрії,

²³ Amirowicz A. Ormianie na Bukowinie / Antoni Amirowicz // Bukowina po stronie dialogu (pod red. Kazimierza Feleszki). – Sejny: Pogranicze, 1999. – S. 131, 132.

²⁴ Bihl W. Notizen zu den ethnischen und religiösen Splitter-, Rest- und Sondergruppen in den habsburgischen Ländern / Wolfdieter Bihl // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: Die Völker des Reiches. – 2. Teilband – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 953.

²⁵ Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини) / Мирон Капраль. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2003. – С. 315–321.

²⁶ Hryciuk G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948 / Grzegorz Hryciuk. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. – S. 25–26.

другою (з помітним відривом) була Чехія, на третьому місці перебували власне австрійські землі (за територією – Тироль, за населенням – Нижня Австрія). Провідні етноси Галичини – поляки й українці за чисельністю займали відповідно третє й четверте місце в Цислейтанії після німців і чехів²⁷. Нерозв'язаність польського та українського національних питань перетворювала Галичину на терен одночасно двох національних П'ємонтів, епіцентр зіткнення двох націоналізмів і визвольних рухів – польського і українського. Ця частина коронного краю вирізнялася дуже складною етносоціальною структурою, особливістю якої було змішане розселення етнонаціональних спільнот та груп²⁸. Станом на 1900 р. у східній частині Галичини поруч із 3 млн. українців (63,5% загалу населення) проживало понад 870 тис. поляків, 613 тис. євреїв, 60 тис. німців та інші нечисельні етнічні групи (зокрема – чехи, вірмени, росіяни)²⁹. Етноконфесійний склад населення усієї Галичини показує офіційна віросповідна статистика:

Таблиця 1. Етноконфесійний склад населення Галичини в 1869–1910 рр.
(в абсолютних числах і відсотках)

Рік	Римо-католики	Греко-католики	Іудеї	Протестанти	Православні	Інші	Разом
1869	2 509 015 (46,08%)	2 317 884 (42,58)	575 918 (10,57)	39 746 (0,73)	1495 (0,03)	651 (0,01)	5 444 689 (100%)
1900	3 350 512 (45,79)	3 105 635 (42,46)	811 371 (11,09)	45 761 (0,63)	2283 (0,03)	235 (0,00)	72 847 031 (100%)
1910	3 731 569 (46,49)	3 381 105 (42,13)	871 895 (10,86)	37 698 (0,48)	2818 (0,03)	609 (0,01)	80 256 751 (100%)

Примітка. Таблиця 1 укладена за: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2006. – С. 545.

Герцогство Буковина (Herzogtum Bukowina) мало переважно двоетнічний українсько-румунський характер, але із значною часткою євреїв та німців, а також окремих етносів і конфесій³⁰. Певне уявлення про зростання чисельності етнонацій краю можна простежити з таких даних:

Таблиця 2. Населення Буковини в 1869–1875 рр. (в абсолютних числах)

Рік	Румуни	Українці	Німці	Євреї	Поляки	Старовіри	Вірмени	Угорці	Інші
1869	207 000	186 000	47 000	47 700	500	300	2000	9500	4800
1871	209 116	191 195	41 065	41 065	-	3043	-	8586	9908
1875	221 726	202 700	43 374	51 617	-	3260	-	9238	10 307

Примітка. Таблиця 2 укладена за: Petraru M. Polacy na Bukowinie w latach 1775–1918. Z dziejów osadnictwa polskiego / Marius Petraru. – Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – S.184.

²⁷ Жерноклеєв О.С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / О.С. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С. 58.

²⁸ Batowski H. Die Polen / Henryk Batowski // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: Die Völker des Reiches. – 1. Teilband – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 523–525.

²⁹ Макарчук С.А. Етносоціальне розвиття і національні відносини на западноукраїнських землях в період імперіалізму. / С.А. Макарчук. – Львів: Вища школа, 1983. – С. 36.

³⁰ Pascu Ş. Siebenbürgen und die Bukowina im Rahmen des Habsburgerreichs. Geographische, ökonomische und ethno-demographische Grundlagen / Ştefan Pascu // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: Die Völker des Reiches. – 2. Teilband – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 1348–1351.

Територія Буковини займала 10,4 тис. кв. км (відповідно 3,5% площі Цислейтанії) з населенням 730 тис. осіб станом на 1900 р. і 800 тис. – на 1910 р.³¹ Українська етнічна територія поширювалася насамперед на північну частину, т. зв. Північну Буковину, хоча, як зауважують учені, з огляду на дифузний характер українсько-румунської етнічної межі окремі українські поселення заходили в південну частину, а румунські – в північну³². А що існували особливості етнорелігійних взаємин у межах Буковини – більшість румунів і українців було православними, на відміну від Галичини, то етнопонаціональну структуру населення можуть розкрити лише дані австрійських переписів за ознакою розмовної мови³³. На зламі століть тут поруч 297 798 осіб (41,16%), які визнали своєю розмовною мовою українську, мешкали 229 018 румунів (31,65%), 159 486 (22,04%) німців, 26 857 поляків (3,71%), 9516 угорців (1,32%) та інші етнічні спільноти (чехи, словаки, словенці, волохи, сербохорвати)³⁴. Загальна етноконфесійна картина на Буковині виглядала так:

Таблиця 3. Етноконфесійний склад населення Буковини в 1857–1910 рр.
(в абсолютних числах і відсотках)

Рік	Римо-католики	Греко-католики	Вірменокатолики	Іудеї	Протестанти	Православні	Старовіри	Інші	Разом
1857	42 726 (9,35)	9118 (2,00)	989 (0,22)	29 187 (6,39)	8733 (1,91)	353 403 (77,34)	2939 (0,64)	22 782 (4,99)	456 920 (100%)
1880	63 691 (11,14)	17 589 (3,08)	756 (0,13)	67 418 (11,79)	14199 (2,48)	405 136 (70,87)	0	2882 (0,50)	571 671 (100%)
1910	98 565 (12,31)	26 172 (3,27)	657 (0,08)	102 919 (12,9)	20573 (2,56)	551 176 (68,81)	0	128 (0,02)	800 898 (100%)

Примітка. Таблиця 3 укладена за: Petraru M. Polacy na Bukowinie w latach 1775–1918. Z dziejów osadnictwa polskiego / Marius Petraru. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – S.191–193.

Західноукраїнські землі – Галичина і Буковина займали помітне місце в житті Австро-Угорщини, зосереджуючи приблизно 1/5 всього населення Австро-Угорської імперії та даючи десяту частину її національного доходу³⁵. В соціально-структурному розрізі особливості розвитку етнопонаціональних спільнот регіону значною мірою залежали від співвідношень різних соціально-класових груп, міського і сільського населення. Причому складність їх соціальної структури безпосередньо визначала перспективи етнопонаціонального розвитку³⁶.

Про фактичне домінування окремих етнічних спільнот і груп свідчать сучасні підрахунки етнопонаціонального складу населення Галичини (східної і західної частин) і Буковини:

³¹ Жерноклеєв О.С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / О.С. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С. 58.

³² Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Монографія / М.С. Дністрянський. – Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С.143.

³³ Монолатій І. Австрійська Буковина: особливості національних, професійних і мовних поділів / Іван Монолатій // І. – 2009. – Ч. 56: Чернівці. – С. 11–35.

³⁴ Petraru M. Polacy na Bukowinie w latach 1775–1918. Z dziejów osadnictwa polskiego / Marius Petraru. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – S. 186.

³⁵ Жерноклеєв О.С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / О.С. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С. 58–59.

³⁶ Скорейко Г. М. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини XIX – початку XX століття: Історико-демографічний нарис / Г.М. Скорейко. – Чернівці: Чернівці: Прут, 2002. – С. 102–116; Buszko J. Przeobrażenia społeczno-narodowościowe na Bukowinie w dobie przemian konstytucyjnych Austro-Węgier 1866–1914 / Józef Buszko // Bukowina po stronie dialogu (pod red. Kazimierza Feleszki). – Sejny: Pogranicze, 1999. – S. 40–48.

Таблиця 4. Населення коронних земель Галичини і Буковини за етнічністю та розмовною мовою у 1880–1910 рр. (в абсолютних числах і відсотках)

Край	Рік	Німці	Чехи	Поляки	Русини (українці)	Словенці	Сербо-хорвати	Італійці	Румуни	Вірмени	Євреї	Разом
Галичина	1880	324 336 5,46	5541 0,10	3 058 400 51,50	2 549 707 42,94	96 0,00	14 0,00	91 0,00	276 0,00	—	—	5. 938. 461
	1890	227 600 3,46	5827 0,09	3 509 183 53,34	2 835 674 43,10	208 0,00	2 0,00	58 0,00	283 0,00	—	—	6. 578. 835
	1900	211 752 2,90	9014 0,12	3 988 702 54,75	3 074 449 42,20	127 0,00	28 0,00	123 0,00	508 0,01	—	—	7. 284. 703
	1910	90 114 1,13	8718 0,11	4 672 500 58,55	3 208 092 40,20	144 0,00	44 0,00	21 0,00	740 0,01	104 (0,00)	—	7. 980. 477
Буковина	1880	108 820 19,14	1738 0,31	18 251 3,21	239 690 42,16	38 0,01	—	24 0,00	190 005 33,43	9887 (1,74)	—	568. 453
	1890	133 501 20,78	536 0,08	23 604 3,67	268 367 41,77	28 0,00	1 0,00	18 0,00	208 301 32,42	8139 (1,27)	—	642. 495
	1900	159 486 22,04	596 0,08	26 857 3,71	297 798 41,16	108 0,01	6 0,00	119 0,02	229 018 31,65	9516 (1,31)	—	723. 504
	1910	168 851 21,24	1005 0,13	36 210 4,55	305 101 38,38	80 0,01	1 0,00	36 0,00	273 254 34,37	10391 (1,31)	—	794. 929

Примітка. Таблиця 4 укладена за: Urbanitsch P. *Die Deutschen in Österreich. Statistisch-deskriptiver Überblick* / Peter Urbanitsch // *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: Die Völker des Reiches. – 1. Teilband – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – Tabelle 1.*

Важливі відомості про населення крайового центру Галичини – м. Львова – його кількість, етнічний склад та зміни почерпуємо з відповідних даних за 1880–1910 рр. Так, у 1880 р. найчисленнішими в місті були поляки (53,4%), на другому місці були євреї (28,2%), на третьому – українці (15,9%). За 30 років приріст українців становив 124,7% – тобто їх кількість більш ніж подвоїлася. Повільніше зростала кількість євреїв – на 85,4% за 30 років, ще повільніше – поляків – на 80,0%. Нерівномірність кількісного зростання цих трьох національностей привела до певної зміни їх питомої ваги у складі всього населення міста в 1910 р. Знизився відсоток поляків – до 51,2%, євреїв – до 27,8%. Відсоток українців підвищився і тепер становив майже п'яту частину всього міського населення (19,1%)³⁷. Про зростання всього населення цього вузлового пункту, етнонацій Галичини та його чисельності свідчать кількісні показники:

³⁷ Драк М. Східна Галичина: національний склад населення міст та містечок (1880–1910 рр.) / Микола Драк // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Збірник наукових статей. Частина 2. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 277.

Таблиця 5. Населення м. Львова в 1880–1910 рр.

Роки	Всього населення	За віровизнанням і національністю			
		Греко-католики (українці)	Римо-католики (поляки)	Ізраеліти (євреї)	Інші
1880	109 746 100%	17 496 15,9%	58 602 53,4%	30 961 28,2%	2687 2,5%
1910	206 113 100%	39 314 19,1%	105 469 51,2%	57 387 27,8%	3943 1,9%
Приріст населення Львова у 1881–1910 рр.					
	96 367 87,8%	21 818 124,7	46 867 80,0%	26 426 85,4%	1 256 46,7%

Примітка. Таблиця 5 укладена за: Драк М. Східна Галичина: національний склад населення міст та містечок (1880–1910 рр.) / Микола Драк // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Збірник наукових статей. Частина 2. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 277; Bihl W. Die Juden / Wolfdieter Bihl // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: Die Völker des Reiches. – 2. Teilband – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 885.

Стосовно крайового центру Буковини – м. Чернівців етнодемографічна ситуація в аналогічний період за показниками релігійної приналежності виглядала так:

Таблиця 6. Населення м. Чернівців у 1880–1910 рр.

Роки	Всього населення	За віровизнанням							
		неуніати		католики			протестанти	їудеї	інші
		греко-	вірмено-	римо-	греко-	вірмено-			
1880	45 600 100%	9650 21,2%	27 0,06	13 376 29,3%	5636 12,4%	249 0,5%	2200 4,8%	14 449 31,7%	13 0,03
1910	87 128 100%	20 615 23,7%	31 0,04	23 474 26,9%	9588 11,0%	311 0,4%	4369 5,0%	28 673 33,0%	127 0,15
Приріст населення Чернівців у 1881–1910 рр.									
	41 528 91%	10 965 113,6%	4 14,8%	10 098 75,5%	3 952 70,1%	62 24,9%	2 169 98,6%	14 224 98,4%	114 876,9%

Примітка. Таблиця 6 укладена і підрахована за: Petraru M. Polacy na Bukowinie w latach 1775–1918. Z dziejów osadnictwa polskiego / Marius Petraru. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – S. 192, 193; Bihl W. Die Juden / Wolfdieter Bihl // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: Die Völker des Reiches. – 2. Teilband – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 885.

Культурний поділ праці – прикметна ознака етносоціальної структури західноукраїнського соціуму. Конкуренція «своїх» і «чужих» – ознака їх протомодерністського за своїм еством конфлікту, який відбувався в реаліях патріархальної економічної структури Галичини і Буковини. Лінії розмежування культурного поділу праці, як і економічна конкуренція між основними етнічними спільнотами і групами, були одними із чинників, які зумовлювали етносоціальні суперечності. Адже тодішній культурний поділ праці в Галичині й на Буковині та політика центру в розподілі економічних ресурсів створювали численні передумови для посилення міжетнічної напруги й конфронтації. Найсуттєвішим з них було протистояння за землю. Остання в реаліях аграрного за своїм еством регіону уособлювала найбільшу економічну цінність, призводила до загострення взаємин поляків з інши-

ми етнічними меншинами. Характерні для XIX – початку XX ст. міжетнічне напруження, боротьба польської шляхти й українського села означили сутність польсько-української взаємодії в Галичині, а румунсько-української – на Буковині. Етносоціальна структура вірмен відрізнялася від решти етнонацій західноукраїнського регіону, адже вони жили в колоніях, почасти займаючись кустарним ремісничим виробництвом і посередницькою торгівлею. Окрема частина західноукраїнських вірмен була землевласниками й орендодавцями. В досліджуваний період вірменські купці із Сучави, Станиславова, Снятина та Кут орендують, а з часом і викупувають боярські маєтки та землі релігійного фонду.

В попередній, передавстрійській, період вони експортували з Буковини сільськогосподарську продукцію, переважно худобу. Ще з 80-х років XVIII ст. вони об'єднують у своїх руках торгівлю та виробництво, орієнтують його на ринок, запроваджують раціональні, інтенсивніші, форми господарювання. На середину XIX ст. вірменські землевласники володіли приблизно 70–80 селами на Буковині, що становило 1/3 всіх земель краю. Вони також орендували землі і в т. зв. Російській Буковині (Хотинський повіт) і в Бессарабській області³⁸.

Вірменські купці регіону, що й до цього у великих масштабах вивозили на Захід сільськогосподарську продукцію, відтепер орендують, а з часом і купують земельні маєтки. Вірменський купець остаточно перетворюється на великого землевласника, єдиний зв'язок якого з торгівлею – це продаж продукції, виробленої у власному господарстві. На другорядні позиції відходило ремесло, поступаючись мануфактурній та фабричній продукції. Вірмени дедалі більше розселяються з міст та містечок по селах Галичини і Буковини. Відбувається розпорошення (і, зауважмо, асиміляція) вірмен на значній території, а наприкінці XIX ст. вірменські колонії, фактично, остаточно припинили своє існування³⁹.

Відомо, що в 40-х рр. XIX ст. найбільше вірменів у Східній і Західній Галичині було саме в Коломийському окрузі. Тут їх нараховувалося 5793 осіб (щоправда, вже у 1858 р. в цій окрузі було 2087 вірменів)⁴⁰. Недаремно австрійський письменник та краснезнавець Л. фон Захер-Мазох відзначав: «...якщо комусь захочеться намалювати невеличку картину Галичини, то нехай поїде на ярмарок до Коломиї. Там він опиниться на форумі давньої римської колонії. Серед штовханини гендлярів, що пропонують, купують, сновигають туди й сюди, він побачить, як перед ним пропливає в розмаїтих обличчях дивовижна країна. Йому здаватиметься, що він то на багдадському базарі, то на церковній площі якогось села у Шварцвальді. Як і там, ударять по руках смаглявий вірменин з довгим чубуком та білявий шваб з короткою файкою у кутику уст, відчуття алегорії проймає його, і він бачить, як Схід та Захід простягають один одному руки. Жоден край багатонаціональної монархії не запропонує йому такої картини – ані Угорщина, ані Далмація, жоден – такої повноти протилежностей»⁴¹.

Вже перепис 1900 р. зафіксував у Східній Галичині тільки 1532-х вірмен-католиків і вірмен-православних. Майже всі вони проживали в східній частині Галичини (1496 осіб), зокрема у Львові – 231, в Косівському повіті – 570, Коломийському – 116, Снятинському – 105 і Городенківському – 100⁴². Згідно з переписом 1880 р. на Буковині вірмени-католики (756 осіб, або 0,13%) в основній своїй масі проживали в Кіцманському повіті (175 осіб), Вижницькому (138), Сучавському (93), Чернівецькому (57), Радовецькому (22), Сторожинецькому (10), Серетському (9), Кімполунзькому (3). З міст краю найбільше вірмен-католиків мешкало в Чернівцях (249 осіб). Православні вірмени (686 осіб, або 0,12%) найбільше заселяли Сучавський повіт (536 осіб – з них 473 в Сучаві і 63 у Гурагуморі), Вижницький (58), Радовецький (31), Кімполунзький (26), Серетський (5) і Кіцманський (3). У Чернівцях мешкало тільки 27 вірмен-православних⁴³.

³⁸ Осіп'ян О. Л. Виникнення вірменських колоній на Буковині та демографічні процеси в них протягом XIV–XVII ст. / О. Л. Осіп'ян // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії: Збірник наукових статей. – Чернівці, 1997. – Вип. 4. – С. 75–77.

³⁹ Осіп'ян О. Л. Економічний розвиток вірменських колоній на Буковині XIV–XVII ст. / О. Л. Осіп'ян // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових статей. – Чернівці, 1998. – Т. 1. – С. 73–75.

⁴⁰ Кисілевський В. Ю. Статистичний опис Галичини у 1840 році / В. Ю. Кисілевський // Український історик [Мюнхен]. – 1965. – № 1–2. – С. 46–48.

⁴¹ Захер-Мазох Л. Жіночі образки з Галичини / Леопольд фон Захер-Мазох // Захер-Мазох Л. Вибрані твори / Пер. з нім. І. Герасим. – Львів: Літопис, 1999. – С. 19.

⁴² Макаруч С. А. Етносоціальне розвиток і національні відносини на западноукраїнських землях в період імперіалізму. / С. А. Макаруч. – Львів: Вища школа, 1983. – С. 42.

⁴³ Kaindl R. F. Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besetzerergreifung durch Österreich mit besonderer Berücksichtigung der Ansiedlung der Detschen / Raimund Friedrich Kaindl. – Innsbruck: Verlag der Wagner'schen

Слід зауважити, що у хронологічних рамках 1890-х – 1910-ті рр. кількість вірмен в Галичині й на Буковині зменшувалася (див. табл. 7, 8).

Таблиця 7. Львівська церковна провінція в 1890 р.

Єпархіальний центр	Католики	Акатолики (а)	Священики поза згромадженнями	Священики у згромадженнях (монастирях)	Парафії
Єпархії латинського обряду					
Львів	722 000	900 000	463	153	227
Перемишль	906 235	5 740	428	122	278
Тарнув	687 800 (б)	3 720	386	27	179
Краків	714 279	5 500	342	173	172
Разом	3 030 314	914 960	1 619	475	856
Єпархії грецького обряду					
Львів	980 469	-	840	4	687
Перемишль	990 093	-	804	23	715
Станиславів	780 900	-	521	3	362
Разом	2 751 462	-	2 165	30	1 764
Вірменська єпархія					
Львів	4 000	-	19	1	9
ВСЬОГО	5 785 776	914 960	3 803	506	1 859

Пояснення: (а) акатоликами вважали всіх християн, які не належали до римсько-католицького віросповідання. 31 грудня 1851 р. імператор Франц Йосиф I проголосив рівноправність усіх релігій і культів в Австрійській імперії, але цю назву і далі використовували в публічних документах крайового характеру (шематизмах, підручниках, звітах); (б) не враховано 15 151 греко-католика в цій дієцезії.

Примітка. Таблицю 7 укладено і підраховано за: Leisching P. Die Römisch-Katholische Kirche in Cisleithalien / Peter Leisching // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band IV: Die Konfessionen. – 2., unveränderte Auflage. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995. – S. 89.

Унаслідок міграційних та асиміляційних (полонізація) процесів вірменське населення скорочувалося. Про особливості асиміляції/полонізації місцевих вірмен свідчив і відомий вчений-етнограф, мовознавець Я. Головацький: «За милом від Станиславова на сході лежить Тисмениця над Вороною, місто з вірменським населенням. Цей східний народ, ще за княжих часів запрошений на Русь для піднесення торгівлі, осів по містечках Південної Русі, зокрема, у Лисці, Тисмениці, Язлівці, Кутах, Снятині... Вірмени займаються торгівлею, приготуванням лою. До сьогодні зберегли свою віру, почасти мову, народний побут, риси обличчя. Старі говорять по-вірменськи, молоді по-українськи. Вірменин відзначається стриманістю, ошадливістю, торговельним хистом... Деякі багатші родини, які здобули шляхетство, сьогодні є власниками великих маєтків у Східній Галичині. Вони об'єдналися з польською шляхтою, прийняли польську мову й шляхетські звичаї, почасти латинський обряд»⁴⁴.

В 1890 р. на Буковині вже налічувалося 546 вірмен-православних та 747 вірмен-католиків⁴⁵. Уже в 1910 р. вірменами визнавали себе 998 осіб (0,12% від загальної кількості населення – 800 988 осіб), зокрема 341 православний (0,04%) і 657 католиків (0,08%). Найбільше вірмен-православних жило в Сучавському повіті (228 осіб), а вірмен-католиків – у Вашківському (104). Побільшав при-

Universitäts-Buchhandlung, 1902. – S. 154–155; Petraru M. Polacy na Bukowinie w latach 1775–1918. Z dziejów osadnictwa polskiego / Marius Petraru. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – S. 192.

⁴⁴ Монолатій І. Фікція польсько-вірменського Станиславова в оповіді Хованця / Іван Монолатій // Хованець Ч. Вірмени у Станиславові в XVII–XVIII ст. / Переклад з польської – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – С. 5.

⁴⁵ Kaindl R. F. Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besietzergreifung durch Österreich mit besonderer Berücksichtigung der Ansiedlung der Detschen / Raimund Friedrich Kaindl. – Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1902. – S. 155.

ріст вірмен-католиків у Чернівцях (з 249 осіб у 1880 р. до 311 осіб у 1910 р)⁴⁶. А що буковинські вірменські колонії та вірмени-міщани і надалі підтримували тісні торговельні зв'язки, головним чином у дрібній торгівлі, зі своїми галицькими одноплемінниками (а по суті не відчували жодної територіальної різниці в межах Цислейтанії), то колонії в Снятині і Кутах, а також невеликі скупчення вірмен у т. зв. Причеремош'ї (Вижиця, Іспас, Миліїв, Банилів, Вашківці) були постійними і тривалими учасниками посередницької торгівлі на шляхах з Польщею, Угорщиною і Росією. І надалі вірменські купці торгували худобою і кіннями⁴⁷. Відомими представниками етнічного бізнесу західноукраїнських вірмен були родини Пассакасів, Хуелів, Ромашканів, Шадбеїв, сполонізованих сімей Абгаровичів, Єжийовичів, Кшиштофовичів, Петровичів та ін.⁴⁸

Звичайно можна говорити про подальше функціонування окремих поселень. Приміром, відомими на галицько-буковинському прикордонні залишалися дві вірменські колонії – у Снятині та Кутах. А що витоки першої сягають, щонайменше, другої половини XV ст., а другої – початку XVIII ст., то цілком зрозумілим є їхній довгий історичний вік – аж до початку Другої світової війни Аджне незважаючи на полонізаційні процеси, у 1860-х рр. у самому Снятині мешкало 135 вірмен, а до снятинської парафії належали 300 осіб з 28-ми сіл; тоді ж у Кутах налічували приблизно 1000 вірмен, які об'єднувалися у окрему парафію з 12-ти сіл⁴⁹.

У першій половині XX ст. вірмено-католиків у Галичині було приблизно 5500 осіб. Вони мали дев'ять парафіяльних церков і 16 каплиць. До 1930-х рр. вірменські мешканці прикордонних містечок Кути над Черемошем, Снятин чи Чернівці зберегли свою мову, обряд і традиції у відносно незмінній формі⁵⁰. До речі, саме в Кутах вірмени зберігали свою національну ідентичність найдовше. Очевидно, тут вони, хоч і не мали тісних зв'язків з історичною батьківщиною, жили ізольованішим життям. І на нових місцях поселень вірмени мали свою громадську організацію, судилися за власним правом, так званім вірменським статутом. Займалися вони традиційними для себе видами ремесел, такими як ткацтво, килимарство, чинбарство, кушнірство.

Отже, вірменська діаспора досліджуваних територій сформувалася на основі багатовікових традицій присутності вірмен на теренах Європи у другій половині XIII ст., і це значною мірою визначило локалізацію їхніх поселень та міських кварталів (дільниць) у передусім Галичині, а згодом – на Буковині. Як свідчать історичні факти, міжкультурна взаємодія вірмен з їхнім поліконфесійним та поліетнічним оточенням розгорталася на різних рівнях і реалізувалася в безлічі форм. Перший рівень охоплював безпосередні контакти вірмен з населенням. Другий рівень, на якому розгорталася кроскультурна взаємодія, реалізувався через макровпливи, які діяли на розвиток міжетнічних стосунків. Визначальними у повсякденному житті вірменських спільнот Галичини і Буковини габсбурзької доби були їхній традиціоналізм, консерватизм і відносна замкненість общинного життя, велика роль етнічної і релігійної відчуженості. Сюжети міжетнічної взаємодії вірмен з іншими етнонаціональними спільнотами засвідчують, що перші своєю психологією, мовою, релігійністю, культурною традицією і способом життя відрізнялися від решти представників поліетнічного середовища. А серед факторів, які опосередковано справляли вплив на вірменське населення у досліджуваному хронотопі, були відповідна законодавча політика, модернізація, внутрідержавні і загальносвітові процеси. Одночасно у межах середини XIX – початку XX ст. відбувалася неухильна асиміляція галицьких і буковинських вірмен, які завдяки спільній з римо-католиками релігії та мішаним шлюбом розчинилися у польській спільноті західноукраїнських земель – передусім унаслідок полонізації релігійного обряду та освіти.

⁴⁶ Petraru M. Polacy na Bukowinie w latach 1775–1918. Z dziejów osadnictwa polskiego / Marius Petraru. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – S. 193.

⁴⁷ Amirowicz A. Ormianie na Bukowinie / Antoni Amirowicz // Bukowina po stronie dialogu (pod red. Kazimierza Feleszki). – Sejny: Pogranicze, 1999. – S. 134–135.

⁴⁸ Bihl W. Notizen zu den ethnischen und religiösen Splitter-, Rest- und Sondergruppen in den habsburgischen Ländern / Wolfdieter Bihl // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III: Die Völker des Reiches. – 2. Teilband – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 954–955.

⁴⁹ Amirowicz A. Ormianie na Bukowinie / Antoni Amirowicz // Bukowina po stronie dialogu (pod red. Kazimierza Feleszki). – Sejny: Pogranicze, 1999. – S. 134, 135.

⁵⁰ Монолатій І. Фікція польсько-вірменського Станиславова в оповіді Хованця / Іван Монолатій // Хованець Ч. Вірмени у Станиславові в XVII–XVIII ст. / Переклад з польської – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – С. 8.